

زانكۆی سه‌لاحه‌دین - هه‌ولێر
Salahaddin University-Erbil

کاریگه‌ری نرخێ ئالوگۆی دراو له‌سه‌ر وه‌به‌ره‌ینانی بیانی راسته‌وخۆ له‌ هه‌ریمی کوردستان له‌ ماوه‌ی (2010-2022)

تویژینه‌وه‌یه‌که پیشکەش به‌ کۆلیژی کارگیری و ئابووری به‌شی ئابووری وه‌ک
به‌شێک له‌ پێداویستیه‌کانی به‌ده‌سته‌ینانی پروانه‌می به‌کالۆریۆس له‌ زانستی
ئابووری

ناماده‌کردنی:

په‌یام ره‌مزی سابیر

دلقان عومه‌ر شاکر

ئیسرا حوسین مغدید

به‌سه‌ر په‌رشته‌ی:

م.مظفر حمد مصطفی

2024 میلادی

1445 هجری

2724 کوردی

پیشه‌ک‌شه به :

*به دایک و باوکی ئه‌زیزمان.

*به هموو فیرخو‌زانی بواری ئابوری

ناوهرۆك

ژماره	بايەت	ژماره
6	پيشەكى	1-
6	گرنگى تويژينهوه	2-
6	كيشەى تويژينهوه	3-
7	نامانجى تويژينهوه	4-
7	گريمانەى تويژينهوه	5-
7	ريبازى تويژينهوه	6-
9-8	بەشى يەكەم / چوارچيۆهەى گشتى وەبەرهيئەنى راستەوخۆى بيانى و نرخی ئانوكۆرى دراو	7-
9-8	باسى يەكەم / وەبەرهيئەنى راستەوخۆى بيانى (گرنگى , جۆرهكانى , ديارىكەرەكانى , سوودو زيانەكانى)	8-
9-8	(1-1-1) چەمكى وەبەرهيئەنى راستەوخۆى بيانى	9-
9	(2-1-1) گرنگى وەبەرهيئەنى بيانى	10-
11-10-9	(3-1-1) جۆرهكانى وەبەرهيئەنى بيانى	11-
13-12-11	(4-1-1) ديارىكەرەكانى وەبەرهيئەنى راستەوخۆى بيانى	12-
14-13	(5-1-1) سوودەكانى وەبەرهيئەنى راستەوخۆى بيانى.	13-
14	باسى دووهم / نرخی ئانوكۆرى دراو (گرنگى , جۆرهكانى , ديارىكەرەكان)	14-
15	(1-2-1) چەمكى نرخی ئانوكۆر	15-
16-15	(2-2-1) گرنگى رېژەى ئانوكۆر	16-
16	(3-2-1) جۆرهكانى نرخی ئانوكۆر	17-
18-17-16	(4-2-1) ديارىكەرەكانى نرخی ئانوكۆر	18-
19	بەشى دووهم : شيكردنهوه وەتسەنگاندنى پەيوەندى نىوان نرخی ئانوكۆر و وەبەرهيئەنى بيانى راستەوخۆ لە هەريئى كوردستان	19-
21-19	(1-2) تافىكردنهوه سەقامگىر يەكان	20-

22	تاقیکردنه‌وهی ته‌واوکارای به پیی تاقیکردنه‌وهی جوهانس (2-2)	-21
23-22	نه نجامی تاقیکردنه‌وهی ماوهی خاوبونه‌وهی نمونه‌یی بو نمونه‌ی یه‌که‌م (3-2)	-22
24-23	پشکینی هؤکار (نه نکل کرانگهر) (4-2)	-23
26-25	ده‌رنه نجام / پیشنیارو پاسپارده‌کان	-24
28-27	لیستی سه‌رچاوه‌کان	-25

لیستی نه‌خشه‌کان

ژ. لاپه‌ره	ناونیشان
19	تاقیکردنه‌وه‌کانی سه‌قامگیری به‌پیی شتیوازی فیلیپس-پیروژن PP و دوک فولمر، گه‌شه‌پیده‌ری ADF، بو گؤر او‌مکانی توئیزینه‌وه
20	تاقیکردنه‌وه سه‌قامگیری‌یه‌کان بو جیوازی یه‌که‌می گؤر انکاری توئیزینه‌وه‌کان
21	تاقیکردنه‌وهی سه‌قامگیری بو جیوازی دوو‌همی گؤر او‌مکانی توئیزینه‌وه
22	به‌های فاکتوری شوئینی (Maximum Eigenvalue (Trace) و گهورترین به‌ها، به‌پیی تاقیکردنه‌وهی جوهانس
23	نه‌نجامی تاقیکردنه‌وهی ماوهی خاوبونه‌وهی گونجاو
23	نه‌نجامی تاقیکردنه‌وهی هؤکارگه‌رابی نه‌نجیل-گرانگهر
	تاقیکردنه‌وه بو دابه‌شبوونی ناسایی پاشماو‌مکان (Normality Test)
Eviws12	سه‌رچاوه

سوپاس و پېزانين

- * سوپاس بۇ خوای گهوره که توانایی پېداين بۇ تهواوکردنی توږينهوهکهمان.
- * سوپاس بۇ دايک و باوکمان که هيزی شار اوہی پشت سهرکهوتنهکانمان بوون.
- * سوپاس و پېزانيني تاييهت بۇ سهرپهرشتياری توږينهوهکهمان (م.مظفر حمد مصطفی) که هاوکاریهکی زوری کردین به تاييهت له پرووی پهیداکردنی سهرچاوهکان و ناراستهکردنی ئەو رينمايانه‌ی که پېويست بوون بۇ توږينهوههيهکی زانستی له تهواو کردنی ئەم توږينهوه‌دا.
- * ههروه‌ها به پېويستی دهزانين سوپاسی خومان ناراسته‌ی ئەو ماموستا و دکتوره بهرئزانه بکهين که به سهره‌نج و تېبينيهکانيان توږينهوهکهمان دهولمه‌نتر ده‌کهن.

پیشگی :

گرنگی و هبەر هینانی بیانی لهوه دایه که ئهو ولاتانه بهدوای سەرچاوهی دارایی تر دا دهگهڕین که پشتگیری ئابووری و توانای کۆبهر کۆبهرتیا بکهن

به شۆهیهکی باشتتر، و هک ولاتانی جوړاو جوړی گهشه سهندوو و پیشگهوتوو کۆبهر کۆبهرتیا دهکرد بو راکیشانی زۆرتیرین ریزهی و هبەر هینانی

راستهوخوی بیانی، به کارکردن بو بهخشینی ئاسانکاری و پاککردنهوهی ژینگهی کارمکهی و دابینکردنی چوارچۆهیهکی یاسایی و ریکخراوهیی هاندهر و بهدهستهینانی سهقامگیری ئابووری له زۆربهی پۆهههکاندا لهنیویشیاندان نرخی ئالوگۆر بههوی رۆلی سهرهکی له راکیشانی و هبهر هینانی بیانی و بهر زکردنهوهی ریزهکانی، و ههروهها ئامانجی بردنهوهی گهورهترین بری توانراو له رهوتی و هبهر هینانی راستهوخوی بیانی بو بهشداریکردن له پرۆسهی گهشه سهندنی ئابووری بهو پێیهی ههریمی کوردستان بهشیکه له عێراق و سهروهی دراوهکی له روهی دیاریکردنی نرخی ئالوگۆر دراوه بهلام سهبارته به گۆراوهی و هبهر هینانی بیانی راستهوخو رۆلی تاکلایهنهی ههیه و یاسای تاییهتی خوێ ههیه، لهوانهش یاسای ژماره (4)ی ئهجمهنی نیشتمانی کوردستان - عێراق، له دانیشتنی ژماره (15)ی خویدا و له 2006/7/4 بهرپۆهچوو بهمهبهستی راکیشانی بهرزترین بری توانراو له هاتنی و هبهر هینانی بیانی بو ههریم و بهدهستهینانی گهشهی ئابووری و سهقامگیری له ههریمی کوردستانی عێراق .

گرنگی توێژینهوه :

ههریمی کوردستانیش و هک ولاتانی دیکه ههولی راکیشانی و هبهر هینانی راستهوخوی دهرهکی دهبات، چونکه به یهکیک له توخمانه داهنریت که پرۆسهی گهشه پێدان بههه پێش دهبات، بهتاییهتی لهبهر روشنایی نهبوونی دارایی ناوخوی. بۆیه گرنگی توێژینهوه که دهگهڕینهوه بو پێوانهکردنی کاریگهری ههلاوسانی نرخی ئالوگۆر له سههر رهوتی و هبهر هینانی راستهوخوی بیانی، بهو پێیهی ئهم زیادبووانه به یهکیک له توخمه بنههتیهکانی گهشه سهندنی ئابووری ولاتان داهنریت، بهتاییهتی له چوارچۆهه جیهانگیری ئابووریدا .

کیشهی توێژینهوه :

کیشهی لیکۆلینهوه له گرتنه بهری سیاسهتی کراوهیی ههریمی کوردستان- عێراق دایه بو راکیشانی و هبهر هینانی راستهوخوی دهرهکی و دهتوانریت ئهم پرسیارهی خوارهوه بکریت:

سروشتی پهیههندی نیوان نرخی ئالوگۆر و هبهر هینانی راستهوخوی دهرهکی له ههریم چۆنه

له سههر بنهمای کیشه سههر مکیبهکه دهتوانریت ئهم پرسیاره لاوهکیانهی خوارهوه دابریژریت :

ئایا پهیههندییهکی یهگرتوو له نیوان نرخی ئالوگۆر و هبهر هینانی راستهوخوی بیانیدا ههیه ؟

ئایا پهیههندییهکی هاوسهنگ له نیوان گۆراوهکاندا ههیه له ماوهیهکی دریزخایهندا ؟

شێوازی هاوبهشی پهکگرتن تا چهند کاریگهه له خهملاندنی پهیههندی نیوان گۆراوی توێژینهوهکان؟

نامانجی توێژینهوهکه :

نامانجی سههرهکی توێژینهوهکه پێوانهکردنی کاریگههیهی ههلاوسانی نرخه ئالوگۆره لهسههر رهوتی وهبههرهینانی راستهوخۆی دهههکی له ههریمی کوردستان له ماوهی ئهم نامانجه به شیکردنهوهی راستههقیهسه رهوتی وهبههرهینانی راستهوخۆی بیانی له ئابووری ناوچهکه و خهملاندنی پهیههندی نیوان ههلاوسانی نرخه دیناری عێراقی و رهوتی وهبههرهینانی راستهوخۆی بیانی بهدی دیت .

گریمانهی توێژینهوه :

ئهم توێژینهوهیه لهسههر بنههای تاقیکردنهوهی رهوایهتی ئهم گریمانهیهی خواروه دامهزراره

بوونی پهیههندییهکی درێژخایهنی هاوبهکگرتن له نیوان ههلاوسانی نرخه ئالوگۆر و وهبههرهینانی راستهوخۆی بیانی له ههریمی کوردستان – عێراق .

بابهتی توێژینهوه :

رێبازی وهسفکههاری شیکاری : که تیشک دهخاته سههر وهسفکردن و شیکردنهوهی دیارده ئابووریهکان و ئهمهش به چارهسههرکردنی چوارچهیهی تیوری وهبههرهینانی راستهوخۆی بیانی و نرخه ئالوگۆر وهک دیاردهیهکی ئابووری که سههرنجی زۆریک له توێژههانی ئابووریهی بو لای خۆی راکیشاوه

رێبازی چهندایهتی: که تیشک دهخاته سههر شیکاری چهندایهتی گۆراوه ئابووریهکان له رێگهی نمونهی ستانداردی جۆراوجۆر ، به نامانجی لیکۆلینهوه له پهیههندی نیوان وهبههرهینانی راستهوخۆی دهههکی و نرخه ئالوگۆر له ههریمی کوردستان – عێراق .

بهشی یهکهم

چوارچیوهی گشتی وهبهرهینانی راستهوخوی بیانی و نرخی ئالوگۆری دراو

باسی یهکهم: وهبهرهینانی راستهوخوی بیانی (گرنگی، جۆرهکانی، دیاریکههکانی، سودو زیانهکانی)

(1-1-1): چهمکی وهبهرهینانی بیانی راستهوخو:

چهمکهکانی وهبهرهینانی راستهوخوی بیانی جۆراوجۆرن، نهمهش بههوی جیاوازی دیدگای نوسهر و توێژههرا ن ههر یهکهیان بهپی ههلویستی خوی پیناسهیان کردوه. ئابووریناسان له روانگهی ئابووری پیناسهیان کردوه و یاسانسانیش له رووی یاساییهوه پیناسهیان کردوه لهبهر نهوه وهبهرهینان پرۆسهیهکی ئالوزه که رهگزه یاسایی و ئابووریهکان تیکهل دهکات بویه ئیمه لیرهدا کومهلک پیناسهی جیاواز بو وهبهرهینانی راستهوخوی بیانی دهخهینهروو.

وهبهرهینانی راستهوخوی بیانی بهم شیویه پیناسه دهکرتیت "وهبهرهینهی بیانی خاوهندارییهتی بهشیک له وهبهرهینانهکهی یان ههموو وهبهرهینانهکهیه له پرۆژهیهکی دیارکراودا. جگه له بهشداریکردنی له بهرپوهبردنی پرۆژهکهدا لهگهل وهبهرهینهی نیشتمانی له حالتهی وهبهرهینانی هاوبهشدا، یان کۆنترۆلی تهواوی بهرپوهبردن و ریکخستینی له حالتهی خاوهندارییهتی تهواوی پرۆژهی وهبهرهینانهکهدا. ههروهها وهبهرهینانی راستهوخوی بیانی پیناسه دهکرتیت به بهوهی کۆمپانیایهک یان دامهزراویهک که وهبهرهینان له پرۆژهکانی سنووری ولاتی خویدا دهکات به مهیهستی کاریگهری دروستکردن لهسهر کارهکانی ئهم پرۆژهانه. (درید محمد، ۲۰۱۵، ۱۳۸)

ههردوو دوو سندوقی دراوی نیودهولتهی (IMF) و ریکخراوی هاوکاری و گهشهپیدانی ئابووری (DECD) وهبهرهینانی راستهوخوی بیانی بهم شیویه پیناسهیه دهکهن، وهبهرهینان له پرۆژهکاندا که له ولاتیکدا ههلهکهوتون و له لایهن کومهلک کهسهوه کۆنترۆل دهکرتین که له ولاتیکدا نیشتهجین. سندوقی دراوی نیودهولتهی روونی کردوتهوه که دهبیت پشکی وهبهرهینهی بیانی له ۵۰٪ ی سهرمایه تپیهرینیت. (علی عبدالوهاب، ۱۹۹۹، ۱۶)

یهکیکی تر له پیناسهکانی وهبهرهینانی راستهوخوی بیانی که له روانگهی ریکخراوی نهتهوه یهکهگرتوهکان بو بازرگانی و گهشهپیدان (UNCTAD) خراوته روو، وهبهرهینانیکه له سهر بنهمای پهیههندییهکی درێژخایهن که رهنگدانهوهی بهرژوهندی ههمیشهیی و ههروهها توانا بو کۆنترۆلکردنی کارگیری له نیوان کۆمپانیای ولاتی نیشتمانی یان کۆمپانیایهک، دامهزراویهک، یان یهکهیهکی وهبهرهینان له ولاتی تردا. (نهو ولاتهی که وهبهرهینانهکه وهردهگرتیت) جا وهبهرهینهکه کۆپانیان، دامهزراوه، تاک بیت و خاوهندارییهتی له شیوهی پشکی که یهکسان بیت به (۱۰٪) یان زیاتر له (۱۰٪) پشکی ئاسایی یان دهسهلاتی دهنگان له دهستهی بهرپوهبری کۆمپانیان ناخویهکان بیت یان هاوتابیت بو کۆمپانیایهکی تر. (UNCTAD، ۲۰۰۰، ۱۵)

کهواته به شیویهکی گشتی دهتوانین پیناسهیه وهبهرهینانی راستهوخوی بیانی بکهین بهوهی که ئهو پرۆژهیه له لایهن وهبهرهینهی بیانی دادهمزرین و خاوهندارییهتی دهکرتین و بهرپوهدهبرین، بههوی خاوهندارییهتی تهواوی پرۆژهکه یان بههوی نهوهی که بهشداریهی له سهرمایهیه پرۆژهکه دهکات له بهشیکدا که پتویستی به خوی ههیه بو

نوهی مافی بهر یوه بردنی نوه پروژهی هه بئیت. له حالتهدا وه بهر هینه ری بیانی ده بئیت تاک بئیت یان کۆپانیایه کی بیانی، لقیکی کۆمپانیایه کی بیانی ، یان دامه زراوه یه کی تایبته بئیت. (عمار زوده، ۲۰۰۷، ۳۳)

(2-1-1): گرنگی وه بهر هینانی بیانی راسته وخۆ

وه بهر هینانی راسته وخۆی بیانی له نیوهی دووه می سه دهی رابردوو پۆلکی گرنگی هه بوو به پالپستی و گه شه پیدانی ئابووری ولاتانی تازه پیگه یشتوو به تایبته له ماوهی دوو ده بییهی رابردوو که شایه تی بهر زبوونه وهی بهر چاوی ئاستی وه بهر هینان بوو. هه وه ها وه بهر هینانی راسته وخۆی بیانی پالنه ریکی گرنگ ده دات به پرۆسه ی یه کگرنتی جبهانی به به شدار یکردن له به سته نه وهی بازاره کانی سه رماییه و بازاره کانی کار و زیاده کردنی کرئ و بهر هه مه هینانی سه رمایه له ولاتانی میوانداریدا. جگله وه ش گرنگیه کی تری وه بهر هینانی راسته وخۆی بیانی نوه مه که به پنی روانگهی نوه که سانه ی که وه بهر هینانه که ده که ن یان ولاتی میواندار له بهر چاوه ده گیریت بهو پنییه ی نهم گرنگیه له مانه ی خواره وه به جه سه ته که راه: (محمد الغزالی، ۲۰۰۴، ۳)

۱- کار ده کات بۆ پێشکه شه کردنی خزمه تگوزاری به ها ولاتیان و وه بهر هینه ران.

۲- دابینه کردنی هه لی کار بۆ تاکه کان و که مکر دنه وهی ریزه ی بیکاری.

۳- کار بۆ بهر زکردنه وهی ریزه ی پیکهینانی سه رماییه ولات ده کات.

۴- ده بئینه هۆی دابینه کردنی هه موو پسیو ریه جیاوازیه کانی کار گیران و ته کنیکاران و کریکارانی لیهاتوو.

۵- ده بئینه هۆی بهر زکردنه وهی ئاستی بهر هه مه هینان بهو پنییه ی نهمه ده بئینه هۆی زیاده بوونی دا هاتی نه ته وه یی بهو پنییه ش بهر زبوونه وهی ئاستی تیکرای دا هاتی سه رتاسه ر ، نهمه ش ده بئینه هۆی بهر زکردنه وهی ئاستی ژبانی ها ولاتیان.

۶- پشگیری پرۆسه ی گه شه سه ندنی ئابووری و کۆمه لایه تی ده کات.

(3-1-1): جوړه کانی وه بهر هینانی راسته وخۆی بیانی

وه بهر هینانی راسته وخۆی بیانی ده توانریت له سه ر بنه مای خا وه ندر بیته بۆ چه ند جوړیک پۆلین بکریت، هه ندیک پرۆژه له سه ر بنه مای خا وه ندر بیته ره هایه، هه ندیک تریش له سه ر بنه مای خا وه ندر یه تی به شه کییه، نهمه ی خواره وه روونکر دنه وه یه که بۆ گرنگترینی نهم جوړانه. (لهیب توما، ۷)

1- وه بهر هینانی خا وه ندر بیته ته واو: نهم جوړه ی وه بهر هینانه یه کیکه له گرنگترین و په سه ندر او ترین جوړه کانی وه بهر هینان بۆ کۆمپانیا فر نه ته وه مییه کان، بهو پنییه ی ناز ادیه کی ته واو بۆ نهم کۆمپانیا نه دابینه ده کات له بهر یوه بردن و کۆنترۆل کردنی چالاکیه کانی بهر هه مه هیناندا، هه وه ها ریگه به زوړترین کۆنترۆل کردنی کار لهو چالاکییه دا ده که ن. نهم کۆمپانیا نه ده توانن هه موو نوه فرا وانکر دنانه نه نجام بدن که ناره زوی ده که ن. بهو پنییه ی نهم کۆمپانیا نه لقیان له ولاتانی میواندار دا داده مزرینن که له هه ر بواریکی بهر هه مه هینان یان چالاکی خزمه تگوزاری دا کار ده که ن. پرۆسه ی وه بهر هینان له شیه وه یه دا به ته واوی له لایه ن بیانییه کانه وه نه نجام ده ریت بهی هه ج ده ستیوه ردانیک له لایه ن ولاتانی میواندار وه. هه موو لایه نه کان، سه ره تا ده ستیوه ده کات له (لیکۆلینه وه له توانای ته کنیکی و ئابووری پرۆژه که ، تپه رین به کاری

نه‌داز یاری، هینانی پسیوری ته‌کنیکی و کارگیری، پاشان هینانی نامیر و دواچار ته‌واوکردنی پروژمه‌که و دست‌یکردنی پرۆسه‌ی به‌همه‌هینان، پاشان به‌بازارکردن). (عبد السلام أبو قحف، ۱۹۸۸، ۲۲)

۲- وه‌به‌هینانی هاوبه‌ش: بریتیه له‌ پروژهی خاوه‌نداریتی یان یان هاوبه‌شی دوو ولات یان زیاتر به‌شدار یکردن له‌م جوړه‌ته‌نهما به‌سرمایه‌نیه به‌لکو به‌ریو به‌بردن و نه‌زمون و نیشانه‌بازرگانه‌کانیش ده‌گریته‌وه. نه‌م جوړه وه‌به‌هینانه بریتیه له‌ کاره‌کانی به‌همه‌هینان یان بازارکردن که له‌ ولاتیکی بیانیدا نه‌نجام ده‌درین. به‌کیک له‌ لاینه‌کانی وه‌به‌هینانی کو‌مپانیایه‌کی نیوده‌وله‌تیه که مافی به‌ریو به‌بردنی پروژمه‌که یان پرۆسه‌ی به‌همه‌هینانی همیه به‌بی نه‌وه‌ی کونترۆلی ته‌واوته‌ی به‌سهریدا ه‌بیت. نه‌م جوړه وه‌به‌هینانه به‌ریکه‌وتنیکی در‌یژخایه‌ن له‌ نیوان دوو لایه‌ندا تاییه‌تمه‌نده، لایه‌نی یه‌که‌م نیشتمانیه و لایه‌نی دووم بیانی بو‌ پراکتیزم‌کردنی چالاکیه‌کی دیارکراو له‌ ولاتی میوانداردا و لایه‌نی نیشتمانی په‌یوه‌ستبیت به‌ کهرتی گشتی یان تاییه‌تیه‌وه یان رهنه‌گه یه‌کیک له‌ لاینه‌کان ته‌واوی پشکی سه‌رمایه‌ی هاوبه‌ش بکات له‌ کاتیکدا لایه‌نی به‌رامبه‌ر بو‌ نمونه‌ ته‌کنه‌لوژیا دابین ده‌کات و به‌م شیویه ه‌مردوو لایه‌ن مافی به‌شدار یکردنیان له‌ به‌ریو به‌بردنی پروژمه‌دا ه‌هیه. (جون امان، ۱۹۸۷، ۱۱۴)

۳- وه‌به‌هینان له‌ پروژهی کردار مه‌کانی کو‌کردنه‌وه: پروژمه‌کانی له‌م شیوه وه‌به‌هینانه له‌ شیوه‌ی ریکه‌وتنیکی نیوان دوو لایه‌نه، یه‌کیکیان بیانی و نه‌وه‌ی تریان نیشتمانی (واته کهرتی گشتی یان کهرتی تاییه‌تی) لایه‌نی یه‌که‌م به‌ پیکه‌اته‌کانی به‌همه‌میکی دیارکراو پاره‌ی لایه‌نی دووم ده‌دات، یان نه‌زمون و زانیاری پنیوست سه‌بارت به‌ دیزاینی ناو‌خوی کاره‌که و ره‌وتی کریکار مه‌کان و شیوازه مه‌کانی ه‌لگرتن و چاک‌کردنه‌وه دابین ده‌کات و نه‌مه‌ش زورچار له‌ ولاتانی تازه گه‌شه‌سهندو رووده‌ده‌ن، وه‌ک لایه‌نی بیانی ه‌ممو نه‌م نه‌زمون و زانیاریانه‌ی سه‌روه دابین ده‌کات. (عبد السلام أبو قحف، ۱۹۸۹، ۳۶)

۴- راده‌ستکردنی کلله‌کان: نه‌م جوړه وه‌به‌هینانه بیانیه که په‌یوه‌ندی به‌ خاوه‌ندار بیتیه‌وه نیه، پپچه‌وانه‌ی جوړمه‌کانی پيشووه. چونکه نه‌م جوړه وه‌به‌هینانه له‌سه‌ر بنه‌مای دامه‌زراندنی وه‌به‌هینهری بیانی ه‌ر پروژمه‌که که ولاتی میواندار ی له‌گه‌لیدا ریکه‌وتنه‌وه وه‌به‌هینهری بیانی کلله‌کانی راده‌ست ده‌کات دوا‌ی ته‌واو‌بوونی پروژمه‌که. وه‌ک چون له‌ کهرتی بیناسازی و کاره‌گه و ویزه‌گی کاره‌با هند... ه‌هیه، ه‌ممو خسرجه‌کانی وه‌به‌هینان له‌ کاتی گه‌یاندنی پروژمه‌که‌دا ده‌گریته‌وه. (فرید النجار، ۲۰۰۰، ۲۷)

۵- وه‌به‌هینان له‌ ناوچه سه‌ربه‌خوکان: نه‌م جوړه وه‌به‌هینانه نامانجی دامه‌زراندنی ناوچه‌ی نازاده به‌ مه‌به‌ستی هاندانی دامه‌زراندنی پیشه‌سازی ه‌منارده‌کردن بو‌یه ولاتان ه‌مولده‌ده‌ن ناوچه نازاده‌کان سه‌رنجراکتیش بکه‌ن بو وه‌به‌هینانی بیانی. نه‌مه‌ش به‌ پیدانی چه‌ندین هاندان و سوود و لیخوشبوون به‌پروژمه‌کانی وه‌به‌هینان نه‌نجام ده‌دریت. (تغریب، ۲۰۱۳، ۲۹)

(4-1-1): دیاریکه‌مه‌کانی وه‌به‌هینانی راسته‌وخوی بیانی

پرۆسه‌ی راکیشانی وه‌به‌هینانی راسته‌وخوی بیانی له‌ ولاتی میواندار په‌یوه‌سته به‌ زوریک له‌ فاکتهر که بریاری وه‌به‌هینانی دیاری ده‌که‌ن، چونکه نه‌م فاکتهرانه جیاوازن به‌ پی‌سروشتی پروژمه‌که و ره‌گه‌زانه‌مه‌ی وه‌به‌هینه‌که و که‌ش وه‌هوا‌ی وه‌به‌هینان که به‌ مه‌رجه گشتیه‌کان نوینه‌رایه‌تی ده‌کرنیت (ناو‌ووری، کو‌مه‌لایه‌تی، سیاسی و یاسایی) کاریگه‌ریان له‌سه‌ر رویشتنی سه‌رمایه‌هیه. لی‌رده‌دا ده‌توانین گرنه‌گرتین فاکتهر مه‌کان به‌م شیویه‌ی خواره‌وه بو‌لین بکه‌مین:

۱- فاکتوری سیاسی: بهو فاکتورهانه پیناسه دهکرین که ره هندی سیاسیان ههیه، که به تهوای ژینگه‌یهکی لهبار یان نالهبار بۆ وهبه‌هینان پیکده‌هینن. که گرنگترینیان بریتیه له:- (ئه‌یوب محمد، ۲۰۲۳)

أ- سه‌قامگیری سیاسی: ئەم فاکتوره سه‌ره‌مکیه که له ههژماری وهبه‌هیننری بیانی له ریز بهندی یه‌که‌مدایه له نیوان فاکتوره سیاسی‌ه‌کاندا و که به‌شێوه‌یه‌کی گه‌وره و کارا کاریگه‌ری له‌سه‌ر بریاردانی وهبه‌هینان هه‌یه، بهو پێیه‌ی ئەمه شکستی زۆیک له ولاتان روون ده‌کاته‌وه له راکیشانی وهبه‌هینانی بیانی به‌هۆی نه‌بوونی سه‌قامگیری سیاسی، وه‌ک گۆرانی کتوپر له ناراسته سیاسی و ئابووریه‌کانی سیسته‌می سیاسی و کاردانه‌وه‌کانی سیسته‌می سیاسی هه‌ندیک جار هۆکارن که کاریگه‌ریان له‌سه‌ر به‌رژه‌وه‌ندی و بریاره‌کانی وهبه‌هیننری بیانی هه‌یه.

ب- بریاری حکومت: بۆ په‌سه‌ندکردنی وهبه‌هینانی راسته‌وخۆی بیانی که له ژیر به‌ر پر سیاریه‌تی به‌ر یۆبه‌رایه‌تی بالای ولاتدایه، ده‌بیت له‌سه‌ر بنه‌مای به‌رژه‌وه‌ندی و به‌ها نیشتمانییه گشتیه‌کان بیتکه په‌یه‌سته به ریکه‌خستی کۆمه‌لگه و کارایی حوکمرانییه‌وه. به‌رزترین کارایی بریتیه له پاراستنی ولاتی میواندار و گه‌رنه‌تیکردنی وهبه‌هیننر له هه‌مان کاتدا.

ج- سنوردارکردنی سیاسی و ئەمنی: وهبه‌هیننری بیانی رووبه‌رووی چه‌ندین مه‌ترسی سیاسی ده‌بیته‌وه له‌وانه (ئه‌و ریوشوینانه‌ی که له‌لایهن هه‌ندیک له حکومه‌ته‌کانی ولاتی میوانداره‌وه ده‌گیرینه‌به‌ر) وه‌ک ئەوه‌ی حکومت زانیاری و داتایی نادرست و نا ته‌واو به کۆمپانیا بیانییه‌کان ده‌دات، به ئاماژهدان به به‌ر ده‌ستنه‌بون و که‌میان، یان تێچووی زۆریان یان مه‌به‌ستی جیاواری سیاسی، هه‌ر بۆیه ئەم زانیاریانه زۆر که‌مترن له‌وه‌ی که وهبه‌هیننری بیانی پێویستی پێیه‌تی بۆ ئەنجامدانی یان درێژهدان به‌ پرۆژه‌کانی.

ج- کێرکی له‌گه‌ڵ کۆمپانیان‌کانی تر: وهبه‌هیننری بیانی رووبه‌رووی مه‌ترسی دیکه ده‌بیته‌وه که به‌ دوژمنایه‌تی له‌گه‌ڵ کۆمپانیا بیانییه‌کان و وه‌ستانه‌وه له‌ دژی ئەوان له‌ لایهن ئەو گرووپانه‌ی که به‌رژه‌وه‌ندییه سیاسی یان ئابووریه‌کانیان به‌ شێوه‌یه‌کی نه‌رینی له‌گه‌ڵ هاتنه‌ ناوه‌ی کۆمپانیان یان دامه‌زروه بیانییه‌کان ناکۆکن، هه‌روه‌ها له‌لایهن ئەو هوالاتیانه‌ی که هه‌ستی نه‌ته‌وه‌ییان پالایان پێوه‌ده‌نیت بۆ ئەوه‌ی دژی کۆمپانیا بیانییه‌کان بوه‌ستنه‌وه و ئەمه‌ش ده‌گه‌ریته‌وه بۆ هۆکاری که‌مبوونه‌وه‌ی قه‌باره‌ی وهبه‌هینانی راسته‌وخۆی بیانی که ده‌چنه‌ ناو ولاتانی تازه‌په‌یگه‌شتوووه.

۲- فاکتوره ئابووریه‌کان: که گرنگترینیان بریتین له:- (ئه‌یوب محمد، ۲۰۲۳)

أ-بازاره نیشتمانییه‌کان: قه‌باره‌ی بازار یه‌کیه که له گرنگترین فاکتوره ئابووریه کلاسیکیه‌کان بۆ وهبه‌هینانی راسته‌وخۆی بیانی له بازاره‌کاندا، هه‌روه‌ها ئەم گرنگیه له توانایی بازاره گه‌وره‌کان سه‌رچاوه ده‌گریت بۆ به‌ر هه‌مه‌هینان بۆ هه‌ردوو کۆمپانیانی ناوخۆی و بیانی ب سوودمه‌ندبوون له ئابووری قه‌باره و فراوانی، یان مانه‌وه له رکه‌به‌ریدا به‌ به‌ده‌سته‌پێانی چونه‌ ناو بازاری نوێ و زیادکردنی رێژه‌ی پشکه‌کانی بازاری ئیستا. هه‌روه‌ها قه‌باره‌ی بازار یه‌کیه که له فاکتوره سه‌ره‌کیه‌کانی راکیشانی وهبه‌هینانی بیانی، تا قه‌باره‌ی بازار گه‌وره‌تر بیت ئەو بازاره زیاتر ده‌توانیت کۆمپانیا بیانییه‌کان راکیشیت. هه‌روه‌ها زیادبوونی رێژه‌ی گه‌شه‌ی بازار وهبه‌هیننری بیانی و ناوخۆی هان ده‌دا بۆ وهبه‌هینان.

ب- ژیرخان: یه کیکه له فاکتیره گرنګ و سه ره کییه کان که وه بهر هینان بو وه بهر هینان له ولاتی میوانداردا راده کیشیت. (ریگاو بان، پرد، په یوه نډیه مودیرنه که کان، بندهر مکان، نامراز مکانی گواسته وه و هند..). هه وه ها ژیرخانی ناتواو له مپه ریکی گه وره له بهر دم راکیشانی کومپانیا بیانیه کان.

ج- ریژه ی گه شه یی ولاتی میواندار: زیاد بوون و ناستی بهرزی ریژه ی گه شه یی ولاتی میواندار ده بیته هوی راکیشانی رهوتی وه بهر هینان، بویه هه ولاتیک سه ره که وتو بیته له بهر زکر دنه وه ی ریژه ی گه شه کړنی سه ره که وتو ده بیته له راکیشانی وه بهر هینانی بیانی.

د. سامانی سورشتی: سامانی سورشتی یه کیکه له توخمه سه ره کییه، هه چنده هه میسه گرنګ نیه به لام ده بیته له بهر ده ستداییت بو نه وه ی وه بهر هینانی راسته وخوی بیانی راکیشیت. نهو ولاتانه ی که ده ولمه نډن به که ره ستیه ی سورشتی و بهر ریژه یه کی زور له بهر ده ستدایته، له نیو نهو ولاتانه دان که وه بهر هینانی بیانی به شیوه یه کی بهر چاو روویان لیده کهن بو نه وه ی ده ستیان بهم ماددانه بگهن به نرخیکی گونجاو.

ه- بهر ده ستبوونی هیزی مرؤیی و ناستی که می کری: کومپانیا نکان هه ولده ن کارامیی زیاتر له بهر هه مهینانی بهر هه می جیاوازی کار چر دا به ده ستبهنن و زوری ته نها ده بیته فاکتیره ریکی سه ره کی و گرنګ بیته بو یان، بویه بهر ده ستبوونی هیزی کاریکی هه رزان یه کیکه له گرنګترین فاکتیره مکان بو نهو. وانا که مه ی تیچوون فاکتیره ریکی سه ره کی و گرنګه بو یان. زوری هیزی کار و که می ناستی موچه ده ره نه جامیکی سورشتی دوخیکی ناوایه، چونکه حکومتی میواندار قه ره بووی نه وه ده کاته وه به دانانی کریی کهم یان باجی زور له حالته ی بیمه یی کومه لایه تیدا.

و- ناستی هه لاوسان: هه لاوسان نیشاندهری لاوازی نابووریه، بهو پییه ی په یوه نډیه کی پنجه وانه هه یه له نیوان بهر زبوونه وه ی ریژه ی هه لاوسان و زیاد بوونی هاتنی سه رمایی بیانی. نهو ولاتانه ی که ده توان ریژه ی هه لاوسان که مبه که نه وه به (۲۰٪) زیاتر توانای سه ره که وتنی بهر چاو یان هه یه له راکیشانی وه بهر هینانی بیانی. هه وه ها ریژه ی هه لاوسان کاریگهری راسته وخوی هه یه له سه ره سیاستی نرخدانان و قه باره ی قازنج و پاشان جو له ی سه رمایه، بهو پییه ی ریژه ی بهرزی هه لاوسان کاریگهری له سه ره تیچووی بهر هه مهینانی کومپانیا بیانیه کان هه یه چونکه نه مه ده بیته هوی گهنده لی له کهش و هه وای وه بهر هینان جا بو وه بهر هینانی ناوخوی بیته یان بیانی.

(5-1-1): سوود و زیانه کانی وه بهر هینانی راسته وخوی بیانی

یه کهم: سوود کانی وه بهر هینانی راسته وخوی بیانی

ده توانین گرنګترین سوود کانی لهم خالانه به خه نه روو: - (کلثوم نازاد، ۲۰۱۹، ۲۵-۲۸)

۱- کار ده کات بو راهینانی کریکارانی ناوخو که هه لی کاریان هه یه له لقه کانی کومپانیا بیانیه کان و دابینه کړنی کارامه یی ته که نه لوژی سه ره ده میانه بهو پییه ی کریکارانی نهو لقانه توانا و زانایاری زانستی و کارگیری و ته کنیکه یه کان ده گوز نه وه و به کاری ده هینن بو کومپانیا نیشه یمانیه کان کاتیک په یوه نډیان پیوه کهن بو کار کړن تیدا.

۲- لقه کانی کومپانیا فرهنه ته وه یه کان هه موو نهو شتانه ی که کومپانیا نیشتمانیه کان پیوستیان پییه تی له نامیر و هاوکاری کارگیری و ته نیکی به مه رجی له بار له بازاره ناوخوییه کانددا دابینه کان ده کهن، نه مه ش ده رفعت بو کومپانیا

نیشتیمانییه‌کان دهر خسینیت که کالاً و خزمه‌تگوزارییه‌کان به تاییه‌تمه‌ندییه نیوده‌وله‌تیه‌کان بهرهمه‌هینن و دواتر توانایی همنارده کردنی بهرهمه‌کانیان هه‌بیت بۆ بازاره‌کانی دهره‌وه.

۳- وه‌به‌ره‌هینانی راسته‌وخۆی بیانی نوین‌رایه‌تی زیادکردنیک ده‌کات بۆ په‌یوه‌ندی بهرهمه‌هینانی راسته‌وخۆ له ولاتانی میوانداردا، هه‌روه‌ها به‌شیک له قازانه‌کانی ئەم وه‌به‌ره‌هینانه، وه‌به‌ره‌هینان ده‌کریته‌وه چونکه بۆ فراوانکردنی پیشه‌سازییه ناوخۆیه‌کان به‌کارده‌هینرین. هه‌روه‌ها وه‌به‌ره‌هینانی راسته‌وخۆی بیانی نوین‌رایه‌تی زیادکردنیک نوێ ده‌کات بۆ پیکه‌هینانی سه‌رماییه‌ی ناوخۆی.

۴- وه‌به‌ره‌هینانی راسته‌وخۆی بیانی هه‌لاوسانی توند کهم ده‌کاته‌وه کاتیک به‌شداری ده‌کات له دابینه‌کردنی کالای سه‌ره‌تایی پێویست بۆ دابینه‌کردنی زیادبوونی خواست له بازاری ناوخۆیدا.

۵- وه‌به‌ره‌هینانی راسته‌وخۆی بیانی یارمه‌تی دهره بۆ دروستکردن و دابینه‌کردنی هه‌لی کار و دامه‌زراندنی هیزی کار، ئەم‌ه‌ش ده‌بیته هۆی که‌م‌بوونه‌وه‌ی ریزه‌ی بیکاری کاتیک حکومه‌ت وه‌به‌ره‌هیناری بیانی ناچارده‌کات بۆ دامه‌زراندنی ریزه‌یه‌کی دیارکراو له‌که‌ریکاری ناوخۆی.

۶- وه‌به‌ره‌هینانی راسته‌وخۆی بیانی ده‌بیته هۆی که‌شه‌کردن و په‌ره‌پێدان و زیادبوونی تواناکان بهرهمه‌هینان، هه‌روه‌ها تواناکانی کپیرکێ له بازاری ناوخۆی و دهره‌وه به‌رزده‌کاته‌وه.

۷- وه‌به‌ره‌هینانی راسته‌وخۆی بیانی یارمه‌تی دهره بۆ باشتکردن و به‌رزکردنه‌وه‌ی کوالیتی هه‌نارده‌کردن، چونکه ئەم‌ه‌ش رهنه‌گدانه‌وه‌ی ئەرینی له‌سه‌ر هاوسه‌نگی پارهدان له ولاتی میوانداردا هه‌یه.

۸- یارمه‌تی دهره بۆ سنوردارکردن و که‌مه‌کردنه‌وه‌ی سیاسته‌ ئابوورییه نه‌شیاهه‌کان.

۹- ده‌بیته هۆی بوونی بازاری پێشکه‌توو و هه‌مه‌چه‌شن وه‌ک بازاری بۆرسه، زیڕه، کالاً هتد..، به‌و پێیه‌ی که‌نالی چالاک و کاریگه‌ر له‌م بازارانه‌دا هه‌ن.

۱۰- وه‌به‌ره‌هینانی راسته‌وخۆی بیانی ده‌بیته هۆی به‌رزکردنه‌وه‌ی داها‌ت له ولاتی میواندار ئەم‌ه‌ش ده‌بیته هۆی به‌رزبوونه‌وه‌ی ئاستی که‌شه‌ی ئابووری ولات و دانانی ولات له‌سه‌ر رینگه‌یه‌کی به‌رزگی که‌شه‌ی ئابووری.

دووه‌م: زیانه‌کانی وه‌به‌ره‌هینانی راسته‌وخۆی بیانی

۱- دامه‌زراندنی پرۆژه‌ی وه‌به‌ره‌هینانی راسته‌وخۆی بیانی له ولاتانی تازه‌پێگه‌ش‌توو‌دا ده‌بیته هۆی به‌ده‌سته‌هینانی پاشه‌که‌وتی ئابووری بۆ به‌کاربه‌ر، که‌ به‌رده‌سته‌بوونی زۆریک له کالاً به‌کاربه‌ر مه‌کان نوین‌رایه‌تی ده‌کریت، ئەم‌ه‌ش ده‌بیته هۆی گواسته‌وه‌ی شیوازی به‌کاربه‌ردنی باو له کۆمه‌لگه‌ پێشکه‌وتوو مه‌کان و زیادبوونی به‌کاربه‌ردن له‌و ولاته‌ تازه‌پێگه‌ش‌توانه‌ی که‌ میوانداریه‌یان ده‌که‌ن.

۲- به‌و پێیه‌ی کۆمپانیاکانی وه‌به‌ره‌هینانی بیانی زۆر جار کالای کوالیتی به‌رزگی خۆیان به‌رهم ده‌هینن، بۆیه داواکاری هاو‌لاتیان بۆ ئەو جۆره به‌رهمانه رهنه‌گه شیوازی به‌کاره‌هینانی کات به‌سه‌ر به‌ردن دروست بکات که پاشه‌که‌وته‌کانیان به‌ فیرو دهدات جگه له پاشه‌که‌وتی نیشتیمانی به‌گشتی. (کلثوم نازاد، ۲۰۱۹، ۲۸-۲۵)

۳- وهبهر هینانی راستهوخوی بیانی کاریگری لهسهر ریژهی پیسبوونی ژینگه ههیه که له نهجامی چند هۆکاریک روو دهن، لهوانه زیادبوونی ژمارهی دانیشتون و پیشکهویتی پیشهسازی و زیادبوونی پیشکهویتی تهکنهلۆژیا. ئەم وهبهرهینانه دهتوانیت کاریگری نهڕینی لهسهر ژینگه ههییته چونکه له چالاکیهکاندا چر بۆتهوه که دهتوانیت بهشداربیت له زیادکردنی کیشهی پیسبوون وهک(پیشهسازیهکانی دهرهینان، پیشهسازیهکانی کانگا،غازی سورشتی،پیشهسازیهکانی پترۆکیمیایی، پیشهزانی چیمهنتۆ و پیداوایستهکانیش بهههمان شیوه، چونکه ئەم وهبهرهینانه کهوتونهته ژیر ئەو ولاتانهی ستانداردی ژینگهیی توندیان ههیه که له ولاتانی تازهپیشهشتوودا بهردهست نین.

۴- پرۆژهکانی وهبهرهینانی بیانی خاوهنی توانایی دارایی و ریخراوهیی و سیاسی بهرزن،ئهمهش وایان لیدهکات ئابوری ولاتانی تازهپیشهشتوو کۆنترۆل بکهن و بیانخهنه ژیر مهرج و بهرژوهندییهکانیانموه وهک دامهزرارهیهک که تهنها کار بۆ بهدهست هینانی گهورهترین قازانج دهکن، رهنگه ئەم کۆنترۆله ئابوورییه بگۆریت بۆ کۆنترۆلی سیاسی که دهتوانی کاریگری لهسهر سهروهری دهولتهت ههییته بۆ بریاردانی ئابووری و سیاسی.(کلثوم ئازاد، ۲۰۱۹)

باسی دووهم: نرخى ئالوگۆرى دراو (گرنگى، جوړهکانى، دیاریکهرهکانى)

(1-2-1): چهمكى نرخى ئالوگۆر:

ئامرازىكى سهههکيه له ئالوگۆره نيودهولتهتيهکاندا، بهلام ئەم ئالوگۆرانه لهسهر بنهمای ئەو ريشوینانه دامهزران که پرۆسهی ئالوگۆر له نیوان دراوی ناوخویی و دراوی بیانیدا ئاسان دهکن له چوارچێوهی ئەوهی پێی دهوتریت دیاریکردنی نرخى ئالوگۆر له ریگهی کۆمهلیک بیردۆز و یاسای ئەو ولاتهی که پرۆسهی ئالوگۆر بهریوه دهبات. ریژهی ئالوگۆر دهتوانریت له دوو گۆشهوه پیناسه بکریته، له گۆشهی یهکهمهوه دهتوانریت وهک ژمارهی یهکهکانی دراوی نیشتمانی ببینریت که پاره بۆ یهکهیهکی دراوی بیانی دهن، و له گۆشهی دووهمیشهوه دهتوانریت وهک ژمارهی یهکهکانی دراوی بیانی ببینریت که پاره بۆ یهکهیهکی دراوی نیشتمانی دهن و ریژهی ئالوگۆر یهکیکه لهو فاکتهرانهی که کاریگری لهسهر وهبهرهینانی راستهوخوی بیانی ههیه، ههروهک ههندیک له لیکۆلینهوه زۆریک لهو توێژینهوانه ئەوهیان سهلماندوه که وهبهرهینهره بیانییهکان سهرنجی ولاتان رادهکیشن دواى دابهزینی بههای دراوهکانیان. ههروهها گۆرانکارییهکی گهوره له ریژهی ئالوگۆر لهوانهیه پرۆژهکان بکاته زیانیکی گهورهی چاوهروان نهکراو، بۆیه سیاسهتی کهمکردنهوهی بههای دراو میکانیزمیکه که ههندیک ولات بهدایدا دهکهن بۆ راکێشانی وهبهرهینانی راستهوخوی بیانی زیاتر. گومان لهوهدا نییه که هیز و سهقامگیری دراوی ولاتهکه رهنگدانهوهی هیزی ئابووری ئەو ولاتهیه.(الحمزای، 2014: 184)

(2-2-1): گرنگى ریژهى ئالوگۆر:

گرنگی ریژهی ئالوگۆر لهو راستیه‌دایه که جگه له به‌ستنه‌وهی بازاره داراییه‌کانی سه‌رمایه ناوخۆییه‌کان به سه‌رمایه داراییه جیهانییه‌کانه‌وه، هه‌روه‌ها ئامرازیکه بۆ به‌ستنه‌وهی به‌های کالاً و خزمه‌تگوزاری و سه‌رمایه له بازاره ناوخۆیی و دهره‌مکییه‌کاندا و رۆلێک ده‌گێرێت له ئاراسته‌کردنی وه‌به‌ره‌ینان له سه‌رمایه ناوخۆیی و دهره‌مکییه‌کان و نرخێ ئالوگۆر رۆلێکی گرنگی هه‌یه له ته‌رخانه‌کردنی سه‌رچاو‌ه‌کان له ئابووری ناو‌خۆدا و ریژهی ئالوگۆر رۆلێکی ستاندار ده‌گێرێت چونکه پشت ده‌به‌ستێت به ریژهی ئالوگۆر بۆ به‌ره‌وردکردن و پێوانه‌کردنی نرخه بیانییه جیهانییه‌کان و نرخه ناوخۆییه‌کان و نرخێ ئالوگۆر به‌کارده‌یت له په‌ره‌پێدانی هه‌نارده‌کردن بۆ ناوچه جیاوازه‌کان و هه‌وڵدان بۆ وازه‌ینان له که‌مه‌ته‌ په‌شه‌سازییه‌کان و جیگرتنه‌وهی به‌هه‌وره‌کردنی هه‌رزانه‌ له نرخه ناوخۆییه‌کان و ریژهی ئالوگۆر و پیکهاته‌ی جوگرافی و رۆل و کاریگه‌ری نوینه‌رایه‌تی‌کردنی بازرگانی بیانی به کالاً و هه‌ند..... ده‌توانین گرنگی نرخێ ئالوگۆر له‌م چه‌ند خاڵه‌دا کورت بکه‌ینه‌وه: (توفیق، 2018: 65)

أ - په‌که‌مین گرنگی نرخێ ئالوگۆر ئه‌وه‌یه که به‌ ئامرازیک دادنه‌ریت بۆ به‌ستنه‌وهی ئابووری ناوخۆیی به‌ ئابووری جیهانییه‌وه، به‌تایبه‌تی دوا‌ی کرانه‌وه‌ی بازرگانی و زیادبوونی بازرگانی نیوده‌وه‌له‌تی، هه‌روه‌ها له‌ ریگه‌ی سێ بازاره‌وه‌ کارده‌مات که بریتین له: بازاری کالاً و خزمه‌تگوزارییه‌کان، بازاری بۆرسه، و بازاری کار.

ب - نرخێ ئالوگۆر به‌ ئامرازیک گرنگی سیاسه‌تی ئابووری دادنه‌ریت که کاریگه‌ری له‌سه‌ر گۆراوه‌کانی ئابووری نیشتمانی ده‌بیت، هه‌روه‌ها به‌ تایبه‌تی کاریگه‌ری له‌سه‌ر نرخێ هه‌نارده‌ و هه‌ورده‌ هه‌یه، به‌و پێیه‌ی کاریگه‌ری له‌سه‌ر نرخێ ئه‌و کالاً و خزمه‌تگوزارییه‌ هه‌یه که له ناو‌خۆدا به‌ره‌مه‌ ده‌هێنرێن و له‌ دهره‌وه‌ هه‌ورده‌ ده‌کرین. بۆیه به‌یه‌کیک له‌ گه‌وره‌ترین هۆکاره‌ کاریگه‌ره‌کان دادنه‌ریت له‌سه‌ر جو‌له‌ی بازرگانی دهره‌کی له‌ نیوان وڵاتاندا.

ج - نرخێ ئالوگۆر کردن کارده‌مات بۆ به‌دییه‌نانی هه‌وسه‌نگی ناوخۆیی و دهره‌کی، که هه‌وسه‌نگی ناوخۆیی نرخه ناوخۆییه‌کان جیگه‌ر ده‌مات و ده‌گات به‌ ئاستیکه‌ گه‌شه‌ی ئابووری، له‌ کاتی‌دا هه‌وسه‌نگی دهره‌کی له‌ هه‌وسه‌نگی پێوانه‌ی پاره‌نه‌کانه، که نرخێ ئالوگۆری دراو رۆلی سه‌ره‌کی ده‌گێرێت له‌ هه‌وسه‌نگییه‌که‌یدا.

د - نرخێ ئالوگۆر رۆلێکی سه‌ره‌کی ده‌گێرێت له‌ دابه‌شکردنی سه‌رچاو‌ه‌کان له‌ نیوان که‌مه‌ته‌ جیاوازه‌کان و دووباره‌ ته‌رخانه‌کردنیان، کاتیک به‌های دراوی ناوخۆیی به‌ره‌ ده‌بێته‌وه، سه‌رچاو‌ه‌کان له‌ وه‌به‌ره‌ینراوه‌کان ده‌گوازێنه‌وه له‌سه‌ر بنه‌مای هه‌نارده‌کردنی (کالاً بازرگانیه‌کان) بۆ ئه‌و به‌ره‌مانه‌ی که له ناو‌خۆدا به‌کار ده‌هێنرێن (بازرگانان پێوه‌ناکریت)، و به‌ پێچه‌وانه‌وه له‌ ئه‌گه‌ری دابه‌زینی به‌های دراوه‌که که سه‌رچاو‌ه‌کان ده‌گوازێنه‌وه بۆ به‌ره‌مه‌ینانی کالاًی هه‌نارده‌کردن و په‌ره‌پێدانی په‌شه‌سازییه‌کانی نیسته‌ له‌سه‌ریان. (الغایش، 2022: 245)

هـ - سه‌قامگیری نرخێ ئالوگۆری دراو وه‌به‌ره‌ینانی بیانی بۆ لای خۆی راده‌کیشیت که ده‌توانیت چه‌ندین سوود به‌ ئابووری وڵاتی سه‌ردانی کراو بگه‌یه‌نیت، به‌لام ئه‌و هه‌لاوسانه‌ی که ده‌توانیت له‌ نرخێ ئالوگۆر دا روه‌بده‌ت ده‌بیته‌ هۆی زیادبوونی کیشه‌کان له‌لای وه‌به‌ره‌ینه‌کان زیاتر بوونی ترسه‌کانیان.

(1-2-3): جووری نرخێ ئالوگۆر:

چه‌ندین نرخێ ئالوگۆر هه‌یه که به‌پێی ماوه‌ی کاتی ئه‌م نرخانه‌ ده‌گۆرین و ده‌توانریت له‌ ریگه‌ی ئه‌م نرخانه‌وه‌ روه‌ن بکه‌رێنه‌وه: (گۆمه‌شینی و ئه‌وانیتر، 2013: 23)

أ. نرخی ئالوگۆری ئیستا و زاراوهی داهاتوو: کردارمکانی کرین و فروشتن له ئیستادا گرنگترین له بازاری ئالوگۆری بیانیدا و نرخهکانیان زور گرنگن چونکه نهوان ریژهی سهدی گهورهی کۆی مامهلهکان پیکدههینن و لهبهر نهوهی جولهی نرخهکان ههمیشهیی و بهردهوامن

ب. ریژهی ئالوگۆری راستهقینه: به نرخی دراویکی بیانی پیناسه دهکریت له رووی دراوی ناوخۆبیهوه، یان نرخی ریژهیی دوو دراوی نهتهوهیی جیاواز، چهممیک که رهنگدانهوهی ههژمارکردنه لهسهر بنهمای دراوی ناوخۆیی و بری یهکهکهی، چهممی ئالوگۆری ناوئیشانی ئاماژه به ریژهی دراوی ئیستا دهکات و رهنگدانهوهی هیزی کرین نییه که چیژی لیومردهگ کهمبوونهوهی نرخی ئالوگۆری راستهقینه به بهرزبوونهوهی راستهقینه له بههای دراوی ناوخۆیی دادهنریت، بهرزبوونهوهی نرخی ئالوگۆری راستهقینه ئاماژه به کهمبوونهوهی نرخی کالای ناوخۆیی دهکات به بهراورد لهگهڵ نرخی کالای بیانی، و نرخی ئالوگۆری راستهقینهی دراوهکه ئهوه نرخیه که رهنگدانهوهی بری راستهقینهی بهرزبوونهوه یان دابهزینی نرخی ئالوگۆره له ولاتدا، ریژهی ئهوه دراوه، واته رهنگدانهوهی هیزی کرینی دراوهکه.

ت. ریژهی ئالوگۆری کاریگهر: تیکرایهکی ژمیریاری کیشکراوی نرخی ئالوگۆری دوولایهنهیه له نیوان دراوی دهولتهی ناوخۆیی و ژمارهیهک دراوی بیانی و پشکه ریژهیهکانی بازرگانی دهرهوهی ولاتان وهک کیشیک بهکار دیت بو رهنگدانهوهی گرنگی ریژهیی هاوبهشه بازرگانیهکان ئهگهر نرخی ئالوگۆری کاریگهر لهگهڵ ریژهی ههئاوسان له ئابووری ناوخۆیی و هاوبهشه بازرگانیهکاندا بگونجیت، ئهوا دهبیته ریژهیهکی راستهقینهی ئالوگۆری کاریگهر، بهلام ئهگهر نرخی ئالوگۆری راستهقینه بهکار هینرا بو ههژمار کردنی نرخی ئالوگۆری کاریگهر ئهوا پنی دهوتریت نرخی ئالوگۆری کاریگهری راستهقینه.

(1-2-4): دیاریکههکانی نرخی ئالوگۆر:

بهزۆری دراویک به بههیز دادهنریت ئهگهر نرخهکهی له بازاڕدا بهرزبیتتهوه بهرامبهر ههموو دراوه گرنهکهکانی تر، ههروهها به لاواز دادهنریت ئهگهر نرخهکهی له بهرامبهر ئهوه دراوانه دابهزیت، چهندین هۆکاری گرنگ ههیه که دهتوانن کاریگهرییان ههیهت لهسهر نرخی ئالوگۆری دراوی ولاتیک. که بهم شیوهیهن: (الخضیری، 2014: 12)

1- گۆرانکاری له هاوسهنگی بازرگانی: پهیههندیهکی نزیک له نیوان هاوسهنگی بازرگانی و نرخی دراوی ولاتدا ههیه، ئهگهر نرخی دراوی ولاتیک زیاتر بیت له بههای راستهقینه ئهوه دهبیته هۆی بهرزبوونهوهی نرخی کالای ئهوه ولاته له روانگهی بیانیهکانهوه، دهبیته هۆی کهمبوونهوهی خواستی دهرهکیان، بهمجۆره دهبیته هۆی ناهاوسهنگی له هاوسهنگی بازرگانیدا بهلام ئهگهر نرخی ئالوگۆری دراوه کهمتر لهوهی پنیوسته دابنریت، ئهوه دهبیته هۆی فراوانبوونی ههناردهکردن و له ههمان کاتدا هاوردهکردن کهم دهبیتهوه، ئهههش دهبیته هۆی ناهاوسهنگی له هاوسهنگی بازرگانیدا، بۆیه زۆرجار ئهوه ناهاوسهنگیانه دهبیته هۆی فشاری ههلاوسان که بهشدارن له بهردهوامی ناهاوسهنگی له هاوسهنگی بازرگانیدا.

2- ریژهی ههلاوسان: بهزۆری بۆمان دهردهکهویت که ئاستی بهرزوی نرخی کالاکان له ولاتیک دیاریکراودا بهراورد به نرخی کالاکان له ولاتانی دیکه پنیوستی به ریوشوینی دارایی یان دراوی ههیه بو ئهوه ولاته، و له نهبوونی ئهوهدا پنیوستی به کهمکردنهوهی دراوی ئهوه ولاته ههیه، پنیچهوانهکهی روودهات ئهگهر ئاستی

نرخیکی که متزی له ولاتانی دیکه هه بییت ئەوا پئویستی به هه لسه هه گاندنه وهی دراوه که هی ههیه ، و ئەگەر هه ر ولاتیک روو به رووی پاشه کشه و پاشه کشه ی هه لاوسان بوو وه بۆی گونجاوه که نرخه کانی بۆ نزم و رکابه ری بگۆریت له ریگه ی دابه زاندنی به های دراوه که هی له به رامبه ر دراوی ولاتانی دیکه دا ، به م ریکاره هانی ولاتانی دیکه ده دات بۆ زیاد کردنی هه نار ده کانیان و اتا ئەو ولاته ی به های دراوه که هی دابه ز نییت هاور ده کانی زیاد ده کات .

3- سیاسه تی باج : ئەو ریکاره جو ر او جو رانه ی باج که ره نگه پاره به خه نه گیر فانی خه لک یان ره نگه بیکی شنه وه کاریگه ری له سه ر نرخی دراوه که ده بییت ، به لام له کاته جیا واز هکاندا ئەو جو ره سیاسه ت و ریکارانه گرن گن ، ده بییت له به ر چاو بگیرین به هۆی کاریگه ری به کانی له سه ر داهات و هاندانه کانی به ره مه هینان و به م پئیه ش نرخی و هه نار ده کردن و هاوسهنگی بازرگانی. (فارسی و حه سناء ، 2022 : 83)

4- گۆر انکاری له ریژه ی سوودی راسته قینه : گۆر انکاری له نرخی ئالوگۆر دا پئیه وه به ریژه ی سوودی دوو ولاته وه ، ئەگه ر ریژه ی سوودی ناوخۆیی به به ر او ر د له گه ل ریژه ی سوودی ده ره کی به ر ز بیته وه ، دوای تی به ر بوونی ماوه یه کی دیار یکار او به های دراوی ناوخۆیی به ر ز ده بیته وه و پئیه وه انه که شی راسته که به ر ز بوونه وه ی ریژه ی سوود له ولاتانی ده ره وه ده بیته هۆی هاندانی وه به ره هینه رانی ناوخۆیی بۆ ئەوه ی له ماوه یه کی کور تدا دراوه کانیان به دراوی ئەو ولاتانه بگۆر نه وه و بۆ ئەوه ی قازانج بکه ن له بازاری ده ره وه دا ، به م پئیه ش به ر ز بوونه وه له ریژه ی سوود له ده ره وه ی ولات ده بیته هۆی زیاد بوونی خواست له سه ر دراوه بیانیه کان ، ئەوه ش کاریگه ری له سه ر نرخی ئالوگۆر کردن هه یه

5- ده ستیوه ر دانه کانی حکومه ت : ئەم ده ستیوه ر دانه کاتیک روو ده دن که بانکی ناوه ندی ولاتیک هه ولی ده ستکار یکردنی ریژه ی ئالوگۆری دراو بدات کاتیک که گونجاو نییه بۆ سیاسه تی دارایی و ئابووری به که ی ، ئەم ده ستیوه ر دانه له حاله تی جئیه جئیکردنی سیسته می ئالوگۆری جئیکردا روو ده دن که نرخی دراوه که ملکه چ نییه بۆ کار لئیکی هیز و داواکاری له سه ری له ئەگه ری ناهاوسهنگی له بالانسی پاره دان ، ده ولت سیاسه تی

دابه زاندنی هه لاوسان یان هه لاوسان پهیره وه ده کات بۆ گه ر اندنه وه ی هاوسهنگی به که مکر دنه وه یان زیاد کردنی نرخی دراو ، ئەم په رۆسه یه ریگه به ده ولت ده دات کۆنترۆلی به ری پاره ی دابینه کار او بکات ، بۆ دوور که وتنه وه له گه شه کردنی هیزی هه لاوسان له بازاری ناخۆدا ، هه ره ها ریگه به سه قامگیری دراوی ناوخۆیی ده دات ، ده بیته هۆی زیاد بوونی متمانه ی گشت جیهان به مامه له بازرگانیه کانیان وه سه ر مایه داری له گه ل ده ولت که نرخی ئالوگۆری خۆی دیاری ده کات. (گۆمه شینی و ئەوانیتر ، 2013 : 47)

بهشی دووهم

شیکردنهو هه‌ئسه‌نگاندنی په‌یوه‌ندی نیوان نرخ‌ی نالوگۆر و وه‌به‌ره‌ئینانی بیانی راسته‌وخۆ له هه‌ریمی کوردستان

(1-2) تاقیکردنهو سه‌قامگیریه‌کان: اختبارات الاستقراریه:

خشته‌ی (1) ئه‌نجامی تاقیکردنهو‌ه‌کانی سه‌قامگیری زنجیره کاتییه‌کان بو گۆراوه‌کانی توژی‌ینه‌وه (وه‌به‌ره‌ئینانی راسته‌وخۆی بیانی و نرخ‌ی دۆلاری ئه‌مریکی به‌رامبه‌ر به‌ دیناری عێراقی) به‌پێی تاقیکردنهو‌هی فیلیپس- پیرونی پی پی و تاقیکردنهو‌هی په‌ره‌پێدراوی دوکی-فولمر ADF نیشان ده‌دات، و هه‌ک دهرده‌که‌ویت که هه‌موو گۆراوه‌کان له ئاستی سه‌ره‌تایی داتا‌کان و به‌پێی تاقیکردنهو‌هی PP ناجیگیرن. وه تاقیکردنهو‌هی ADF، بۆیه، جیاوازی په‌که‌م بو هه‌موو گۆراوه‌کان و هه‌رگیر او ه، و هه‌ک له خشته‌ی (2) دا نیشان دراوه.

خشته‌ی (1)

تاقیکردنهو‌ه‌کانی سه‌قامگیری به‌پێی شیوازی فیلیپس- پیرونی PP و دوک فولمر، گه‌شه‌پێدهری ADF، بو گۆراوه‌کانی توژی‌ینه‌وه

UNIT ROOT TEST TABLE (PP)			
At Level			
		XR	DIF
With Constant	t-Statistic	0.556063	2.420983-
	Prob.	0.9870	0.1415

		NO	NO
With Constant & Trend	t-Statistic	0.492108-	2.462701-
	Prob.	0.9806	0.3444
		NO	NO
Without Constant & Trend	t-Statistic	1.413554	2.166740-
	Prob.	0.9589	0.0304
		NO	Yes
UNIT ROOT TEST TABLE (ADF)			
At Level			
		XR	DIF
With Constant	t-Statistic	-0.047020	1.548379-
	Prob.	0.9480	0.4987
		NO	NO
With Constant & Trend	t-Statistic	1.160162-	1.658637-
	Prob.	0.9045	0.7534
		NO	NO
Without Constant & Trend	t-Statistic	2.086281	0.893996-
	Prob.	0.9898	0.3224
		NO	NO

Notes: (*) Significant at the 10%; (**) Significant at the 5%; (***) Significant at the 1%. and (no) Not Significant. **سەرچاوه : دهر ئه نجامه کانی بهر نامه (EViews 12)**

خشتهی (2)

تاقیکردنهوه سهقامگیر بیهکان بو جیاوازی یهکهمی گۆرانکاری توێژینهوهکان

UNIT ROOT TEST TABLE (PP)			
At First Difference			
		XR	DIF
With Constant	t-Statistic	2.165178-	2.131184-
	Prob.	0.2213	0.2338
		NO	NO
With Constant & Trend	t-Statistic	2.231322-	1.987385-
	Prob.	0.4618	0.5929
		NO	NO
Without Constant & Trend	t-Statistic	2.021863-	2.176550-
	Prob.	0.0425	0.0298
		**	**
UNIT ROOT TEST TABLE (ADF)			
At First Difference			
		XR	DIF

With Constant	t-Statistic	1.257913-	3.010916-
	Prob.	0.6386	0.0428
		NO	**
With Constant & Trend	t-Statistic	1.204642-	3.181434-
	Prob.	0.8949	0.1034
		NO	*
Without Constant & Trend	t-Statistic	0.570804-	3.104331-
	Prob.	0.4632	0.0028
		NO	***

سەرچاوه : دەرئەنجامەکانی بەرنامە (EViews 12)

Notes: (*) Significant at the 10%; (**) Significant at the 5%; (***) Significant at the 1%. and (no) Not Significant

له خشتهی (2) دا روهه كه هه‌ندیک گۆر او له ئاستی جیاوازی یه‌كه‌مدا ناجیگیرن، به‌پیی تاقیكر دنه‌وه‌ی PP و تاقیكر دنه‌وه‌ی ADF، بۆیه جیاوازی دووهم بۆ هه‌موو گۆر او هه‌كان و هه‌گر او ه، وه‌ك له خشته‌ی (3) دا دهر ده‌كه‌وێت.

خشته‌ی (3)

تاقیكر دنه‌وه‌ی سه‌قامگیری بۆ جیاوازی دووهمی گۆر او هه‌كانی توێژینه‌وه

UNIT ROOT TEST TABLE (PP)			
At Second Difference			
		XR	DIF
With Constant	t-Statistic	2.536788-	2.633082-
	Prob.	0.0037	0.0038
		***	***
With Constant & Trend	t-Statistic	2.531091-	2.926274-
	Prob.	0.0031	0.0041
		***	***
Without Constant & Trend	t-Statistic	2.557871-	2.619055-
	Prob.	0.0016	0.0099
		***	***
UNIT ROOT TEST TABLE (ADF)			
At First Difference			
		XR	DIF
With Constant	t-Statistic	4.990114-	1.664684-
	Prob.	0.0002	0.0006
		***	***

With Constant & Trend	t-Statistic	4.579672-	1.457063-
	Prob.	0.0041	0.0068
		***	***
Without Constant & Trend	t-Statistic	5.066454-	1.781217-
	Prob.	0.0000	0.0014
		***	***

سەرچاوه : دەرئەنجامه‌کانی به‌رنامه (EViews 12)

له‌خشته‌ی (3) هوه‌دەر ده‌که‌وتیت که هه‌موو گۆراوه‌کان دوا‌ی وهر گرتنی جیاوازی دووهمیان جیگیر ده‌بن و به‌پێی تاقیکردنه‌وی فیلیپس-پیرۆن PP و تاقیکردنه‌وی پهره‌پیداوی دوک-فولمر ADF، واته‌گۆراوه‌کانی توێژینه‌وه‌که ته‌واوکه‌رن له‌په‌له‌ی (2) هم . ئهمه‌ش به‌واتای له‌توانابوونی جیه‌جیگکردنی تاقیکردنه‌وی ته‌واوکاری جۆهانسن و تاقیکردنه‌وی ئینکل-کرانگهر دیت.

(2-2): تاقیکردنه‌وی ته‌واوکاری به‌پێی تاقیکردنه‌وی جۆهانسن

خشته‌ی (4) ئه‌نجامی تاقیکردنه‌وی جۆهانسن بۆ په‌یوه‌ندی نیوان (وه‌به‌ر هینانی راسته‌وخۆی دهره‌کی و نرخی دۆلاری ئهمریکی به‌رامبه‌ر به‌ دیناری عێراقی) به‌پێی تاقیکردنه‌وی کاریگهری (شوینیی-الاثر (Trace) نیشان ده‌دات وه‌ تاقیکردنه‌وی زۆرت‌رین به‌ها Maximum Eigenvalue روونه‌که په‌یوه‌ندی ته‌واوکه‌ر له‌ نیوان گۆراوه‌کانی توێژینه‌وه‌که هه‌یه، به‌پێی تاقیکردنه‌وی کاریگهری (Trace) وه‌ تاقیکردنه‌وی زۆرت‌رین به‌ها.

خشته‌ی (4)

به‌های فاکته‌ری شوینیی (Trace) Maximum Eigenvalue و گه‌وره‌ترین به‌ها، به‌پێی تاقیکردنه‌وی جۆهانسن

جوهانسن اخت‌بار حسب Maximum Eigenvalue العظمی والقيمة trace الاثر معامل قيمة

Unrestricted Cointegration Rank Test (Trace)				
Hypothesized	Eigenvalue	Trace	0.05	Prob.**
No. of CE(s)		Statistic	Critical Value	
None *	0.754203	72.62583	15.49471	0.0000
At most 1 *	0.132361	6.67304	3.841465	0.0098
Trace test indicates 2 cointegrating eqn(s) at the 0.05 level				

* denotes rejection of the hypothesis at the 0.05 level				
**MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p-values				
Unrestricted Cointegration Rank Test (Maximum Eigenvalue)				
Hypothesized	Eigenvalue	Max-Eigen	0.05	Prob.**
No. of CE(s)		Statistic	Critical Value	
None *	0.754203	65.95279	14.2646	0.0000
At most 1 *	0.132361	6.67304	3.841465	0.0098
Max-eigenvalue test indicates 2 cointegrating eqn(s) at the 0.05 level				
* denotes rejection of the hypothesis at the 0.05 level				
**MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p-values				

سەرچاوه : دەرئەنجامه‌کانی به‌رنامه (EViews 12)

3 (2-3): نهنجانی تاقیکردنه‌وهی ماوهی خاوبونه‌وهی نمونه‌یی بۆ نمونه‌ی یه‌که‌م : نتایج اختبار فتره‌ الابطاء المثلی لنموذج الاول

ئهم تاقیکردنه‌وهی به‌کار دێت بۆ دیاریکردنی ماوهی خاوبونه‌وهی نمونه‌یی نیوان گۆراوه‌کانی ژیر لیکۆلینه‌وه (وه‌بهر هینانی راسسته‌وخۆی دهره‌کی و نرخ‌ی دۆلاری ئەمریکی به‌رامبه‌ر به‌ دیناری عێراقی) چه‌ندین نامار لهم بوار ه‌دا به‌کار ده‌هینریت، وه‌که له‌ خشته‌ی (5) دا دیاره ، باشترین ماوهی خاوبونه‌وهی ماوهی سێیه‌مه بۆ گۆراوه‌کانی توێژینه‌وه‌که به‌پێی پێوه‌ر مکان و دیاریکردنی ماوهی خاوبونه‌وه .

خشته‌ی (5)

نهنجانی تاقیکردنه‌وهی ماوهی خاوبونه‌وهی گونجاو

نتایج اختبار فتره‌ الابطاء المثلی

VAR Lag Order Selection Criteria						
Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-1590.4	NA	1.87E+28	70.77333	70.85363	70.80327
1	-1466.28	231.6899	8.98E+25	65.43469	65.67557	65.52449
2	-1361.38	186.4833	1.01E+24	60.95038	61.35186	61.10005
3	-1315.12	78.13160*	1.56E+23*	59.07206*	59.63414*	59.28160*
4	-1309.96	8.260038	1.49e+23	59.02039	59.74306	59.2898
* indicates lag order selected by the criterion						
LR: sequential modified LR test statistic (each test at 5% level)						
FPE: Final prediction error						
AIC: Akaike information criterion						
SC: Schwarz information criterion						
HQ: Hannan-Quinn information criterion						

سەرچاوه : دەرئەنجامه‌کانی به‌رنامه (EViews 12)

(2-4): نتائج الاختبار السببية (پشکینی هۆکار) (نهنکل کرانگهر) :

خشتهی (6) نهم تاقیکردنوه نیشان دهات به مههستی دیاریکردنی ناراستهی هۆکارگرایی (اتجاه السببية) نیوان گۆراوهکانی توژیینهوه (وههه هینانی بیانی راستهوخوو نرخی دۆلاری نهمریکی بهرامبه به دیناری عیراقی)، که تاییدا کاریگهر گۆراوهکان لهسهه بهکتر دهردهکهوئ ئایا یهک لایهنهیه" یان دوولایهنه واته ههردوکیان هۆکارن بو گۆرانکاری بهکتر یان هیچ پهیههنديهک له نیوانیاندا نیه

خشتهی(6)

نهجامی تاقیکردنوهی هۆکارگرایی نهنجیل-گرانگهر

نتائج اختبار انکل کرانجر للسببية

Pairwise Granger Causality Tests			
Null Hypothesis:	Obs	F-Statistic	Prob.
EXCHANGERATE does not Granger Cause DFI	47	7.17232	0.0021
DFI does not Granger Cause EXCHANGERATE		6.92606	0.0025

سههچاوه: دهر نهجامهکانی بهرنامه (EViews 12)

روونه که پهیههنديهکی هۆکارانه (العلاقة السببية) له نیوان وههه هینانی راستهوخوی دهرهکی و نرخی دۆلاری نهمریکی بهرامبه دیناری عیراقی له ئاستی واتایی 5% دا ههیه، که کاریگهر بیهکهی دوولایهنهیه له نیوان ههردوو گۆراوهکهدا کاتیک وههه هینانی راستهوخوی دهرهکی کاریگهری لهسهه نرخی ئالوگۆرکردن ههیه له دۆلاری نهمریکی چونکه بههای نهگهری $P = 0.0021 < 0.05$ و نرخی ئالوگۆری دۆلاری نهمریکی کاریگهری لهسهه نرخی زیه ههیه چونکه بههای نهگهری $P = 0.0025 < 0.5$. نهمهش نهوه دهردهخات که ههردوو گۆراوهی زیه لیکۆلینهوه کاریگهر بیان لهسهه بهکتر ههیه.

4- تاقیکردنوه بو دابهشبوونی ناسایی پاشماوهکان (Normality Test) :

شیکاریهکه له ریگهی بهر اوردکردنی بههاکانهویه، بههای (Jarque-Berra) ههژمارکراو (1.395736) لهگهئ بههای (x21.20) خشتهی له ئاستی $(df = 4)$ ، نهگهر بههای ههژمارکراو بچووکتر بیته له بههای خشتهی نهوا گریمانهی سفری رهندهکهینهوه و گریمانهی بهدیل قبول دهکهن، بویه خهملینراوهکانی مؤدیلهکه دابهشکردنیکی ناسایی پهیرهو دهکهن یان به شیوهیهکی ناسایی دابهش دهبن چونکه:

گریمانهی بهتال (سفری): پاشماوهکان دابهشکردنیکی ناسایی پهیرهو ناکهن .

گریمانهی جیگروهه: پاشماوهکان دابهشکردنیکی ناسایی پهیرهو دهکهن .

به‌های نه‌گیری زیاتره له 5%، نه‌ممش واته نیمه گریمانه جیگره‌مه‌که قبول ده‌کین .

خشته‌ی (7)

تاقیکردنه‌وه بو دابه‌شبوونی ناسایی پاشماو‌مکان (Normality Test)

VAR Residual Normality Tests													
Component	Skewness	Chi-sq	df	Prob.*	Component	Kurtosis	Chi-sq	df	Prob.	Component	Jarque-Bera	df	Prob.
1	0.159411	0.19906	1	0.6555	1	2.651145	0.238328	1	0.6254	1	0.437388	2	0.8036
2	-0.340357	0.907436	1	0.3408	2	2.838761	0.050913	1	0.8215	2	0.958348	2	0.6193
Joint		1.106495	2	0.5751	Joint		0.289241	2	0.8654	Joint	1.395736	4	0.8449

*Approximate p-values do not account for coefficient estimation

اختبار التوزيع الطبيعي للبواقي

سه‌چاوه: دهر نه‌نجامه‌کانی به‌نامه (EViews 12)

1- دهر نه‌نجام

له میانه‌ی نه‌و توئیزینه‌وه‌ماندا که جهخت ده‌کاتوه له‌سه‌ر کاریگری وه‌به‌ر هینانی راسته‌وخوی بیانی له‌سه‌ر نرخ‌ی نالوگوری دراو، به‌شپوهیه‌کی گشتی باسمان له هه‌ردوو گورای ناو‌نیشانه‌که‌مان کردوه له‌رووی ناساندن و جور و گرنگیانه‌وه پاشان هه‌ولمانداوه وه‌ک نمونه‌ی کاره‌که‌مان هوکار و فاکتسه‌ر‌مکانی نه‌م کاریگریه‌به له هه‌ریمی کوردستان بخه‌ینه روو. هه‌روه‌ها گریمانه‌ی بوونی په‌یوه‌ندیه‌کی دریز‌خایه‌نی هاویه‌ک‌گرتن له‌نیوان هه‌لاوسانی نرخ‌ی نالوگور و وه‌به‌ر هینانی راسته‌وخوی بیانی له هه‌ریمی کوردستان -عیراق خسته‌روو، بو نه‌م مه‌به‌سته‌ش له‌کو‌تایدا گه‌یشتین به‌چهند دهر نه‌نجامیک که به‌کورتی له‌م چهند خاله‌دا پینشکه‌شمان کردوه:

1- وه‌به‌ر هینانی راسته‌وخوی بیانی له‌زوربه‌ی ولاتانی جیهان به‌گشتی هه‌ریمی کوردستان-عیراق به‌تایبه‌تی رولی گرنگ و گه‌وره ده‌گیزی‌ت له‌سه‌ر جه‌م بو‌اره‌کانی نابووری له‌ولاتدا که ده‌توانیت پالنه‌ریک بیت بو‌گه‌شه و گه‌شه‌پیدانی نابووری و زیادکردنی دهر‌فته‌ی کار و زیادکردنی لی‌هاتویی و کارامه‌یی کریکار جگه له‌مانه‌ش به‌شداری ده‌کات له‌زیادبوونی سه‌رمایه ولات، هه‌ر بویه‌ی زوربه‌ی ولاتان به‌تایبه‌تی ولاته پینشکه‌وتوو‌مکان گرنگیه‌کی زور دهن به وه‌به‌ر هینانی راسته‌وخوی بیانی.

2 به‌پیی توئیزینه‌وه‌که دهر ده‌که‌وی که به‌رزترین ناستی وه‌به‌ر هینانی بیانی له‌کوردستان له‌سالی (2013) که بری وه‌به‌ر هینانی بیانی بریتی بووه له‌(\$10400369461) وه‌نزمترین ناست ده‌که‌ویته‌سالی (2017-2018) که وه‌به‌ر هینانی راسته‌وخوی بیانی تیی‌دا بریتی بووه له‌(\$0) نه‌ممش بو‌ نه‌وه ده‌گه‌ریته‌وه که باری دارایی و نابووری هه‌ریم له‌م ماوه‌یه‌دا ناسه‌قامگیری به‌خویه‌وه بینوه له‌لایه‌ک وه له‌لایه‌کی تر ریزه‌ی گورانی نرخ‌ی و نالوگوری دراوو ناسه‌قامگیری نیوان نرخ‌ی فه‌رمی و نرخ‌ی بازار و ناسه‌قامگیری سیاسی.

۳- له دمر نهجامی لایهنی بیوانهیی دمر دهکوهی که په یوه منډیه کی راسته وانهی به هیژ همیه له نیوان نرخی نالوگوری دراو لیشاوی هاتنه ناووهی وه بهر هینانی راسته و خو نهمهش گریمانهی توژی نه و هکان پشتر است نه کاته وه.

۴- هر چنده هریمی کوردستان له روی جوگرافیاوه ژینگه یه کی له باره بو وه بهر هینانی بیانی به لام به هوی نهوی که وتوته ناوچه یه کی هریمی نالوز له روی رامیاری و نابووری ولاتانی دراوسی سهر مرای کیشه دار اییه کانی که بو ونه ته هوی نهوی کار یه گهری خراپیان له سهر وه بهر هینانی راسته و خو هه بی.

۵- یاسای وه بهر هینانی ژماره ۴ ی سالی ۲۰۰۶ کوله گهی سهره کی ژینگه ی وه بهر هینانی بیانی به له کوردستان له رو یاساییه وه که کومهلنیک لی بوردن و گرهن تی و هاندان له خو ده گری بو وه بهر هینان.

پیشنار و راسپاردهکان

- ۱- کارکردن بو بهر زکرنه وهی کارایی و نه دای هیژی کار که نهمهش پالپشتی باشی کومپانیاکانی وه بهر هینان دهکان و رزگارمان دهکات له کیشه ی کهم نهموونی و توانایی کریکار.
- ۲- کارکردنی چروپر بو گنیرانه وهی ناسایش و به دیهینانی سه قامگیری نابووری و سیاسی له ولاتدا.
- ۳- پشتگیری کردن له سه قامگیری نابووری گه وره چونکه یه کی که له گرن گترین دیاری که ره کانی راکیشانی وه بهر هینانی راسته و خو ی بیان و جیگیری کردنی نرخی نالوگوری دراو.
- ۴- سوود و مرگرتن له نهموون و لیهاتووی و تهکنه لوژیایی له ریگهی ولاتی میوانداره وه دهگواز ریته وه بو هریمی کوردستان بهو پنییه ی کوردستان دهوله مهنده به سهرچاوه زوری سورشتی و مرویی پیویسته شارازایان لیوهر گرین بو وه بهر هینانی بیانی.
- ۵- دارشتنی یاسایه کی گونجاو و هاندهر بو وه بهر هینانی راسته و خو ی بیان و کومپانیا بیانییه کان به بی دانانی سنوردار کردن و مهر جیک که ریگریان لنیکات. هر وه ها دامه ز راندنی توریک یان ناوهندیکی زانیاری سه باره ت به هلی وه بهر هینان له کوردستان و کردنه وهی پیشانگای نیوده ولته تی بو نمایش کردنی بهر نامه ی کار بو وه بهر هینه ره بیانییه کان.
- ۶- کارکردن بو جیگیری کردنی نرخی نالوگوری دراو بهو پنییه ی نامرازیکی گرن گه بو هاندانی وه بهر هینانی راسته و خو ی بیانی.

ليستی سه چاو مهكان

سه چاو ه كوردیهكان

أ-كتيب

1- گۆمه شینی، رمزی فارس، گهز نهی " هیمن نسهعد، گهردی، هیوا نهمهد، نرخی نالویر، چاپخانه هی شههاب- ههولیر، چاپی یهکهه. 2013،

ب- توئیزینه وهی دهر چوون

1- کلثوم نازاد عبدولواحید، کاریگهری وه بهر هینان له سه ر بیکاری، توئیزینه وهی دهر چوون، زانکوی سه لاهه دین، کولئیزی بهر یه بر دن و نابووری، بهشی نابوری، ل. 25-28

ج- سایی ته لکنر و نی

1- نهیوب محمد، وه بهر هینان و کاریگهری له سه ر گه شهی نابووری، 19/11/19، بهر واردی سه مردانی کردن <https://www.kurdiu.org/sp/b/447468> لهه به سه ته بهر ده سه ته 23/12/11

2- سه چاو ه عه ره بیهكان

أ-كتيب

1- درید محمد احمد، الاستثمار قراءة في المفهوم والانماط والمحددات، ط 1 دار امجد للنشر والتوزيع عمان - 2015، ص 138.

2- جون ادلمان سیرو، سیاسات العلاقات الاقتصادية الدولية، ترجمة: خالد قاسم الأردن، 1987، ص 114.

3- فرید النجار، الاستثمار الدولي والتنسيق الضريبي، ط - 1 مؤسسة شباب الجامعة للنشر الإسكندرية - مصر، 2000، ص 27.

4- الخضيری، علي عبدالقادر، مخاطر التغير في سعر الصرف في جذب الاستثمار الأجنبي المباشر لعينة من الدول، المؤتمر العلمي الدولي السابع، جامعة زینونة، الأردن. 2014،

ب- نامه ی ماس ته ر و تیزی دکتورا

1- علی عبدالوهاب ایبراهیم، لاستثمار الاجنبي المباشر واثره على التنمية الاقتصادية في مصر خلال الفترة

1990-1974 ریساله ماجستیر (غیر منشوره جامیعه الاسکندریه 1995، ص 16

2- عمار زوده و محددات قرار الاستثمار الأجنبي المباشر، مذكرة مقدمة لنيل شهادة الماجستير، جامعة منتوري، الجزائر، 2007، ص 33.

3- لهیب توما میداء مستقبل الاستثمار الأجنبي في العراق في ضوء التجارب العربية المعاصرة رسالة ماجستير

(غیر منشوره مقدمه إلى مجلس كلية الإدارة والاقتصاد -الجامعة المستنصرية، ص 7.

4- تغرید سعید حسن، دور الاستثمار الأجنبي المباشر في تنمية القطاع السياحي -تجارب مختارة مع التركيز على الواقع العراقي، أطروحة دكتوراه

(غیر منشوره مقدمه إلى مجلس كلية الإدارة والاقتصاد الجامعة المستنصرية، بغداد، 2013، ص 29.

5- حسناء، بن حامه، و فارس، بالحبيب ایمن، دراسة قياسية للعلاقة بين سعر الصرف والاستثمار الأجنبي المباشر

في الجزائر، الفترة ، (1988-2020) باستخدام التكامل المشترك ،رسالة ماجستير ،جامعة قاصدي مرباح -ورقلة ،
كلية علوم الاقتصادية والتجارة .2022،
٦-الحمزاوي ،جمال قاسم ،اثر تقلبات سعر الصرف على تدفق الاستثمار الأجنبي المباشر-دراسة حالة الجزائر ،
رسالة ماجستير ،جامعة محمد خضير ،كلية العلوم الاقتصادية والتجارية ،بسكرة ،الجزائر.2014،

ج-كؤفار و رؤژنامهكه

١-محمد الغزالي ،الاستثمار الأجنبي المباشر ،تعريف وقضايا ،سلسلة دورية تعنى بقضايا التنمية في الأقطار
العربية ،العدد -2004السنة،الثالثه،ص٣.

٢-عبد السلام أبو قحف ،اقتصاديات الاستثمار الدولي ، 1 ،المكتب العربي الحديث القاهرة ،الجزء الرابع
والخامس ،1988 ،ص 32

٣-توفيق ،د.عبدالله رمضان ،اثر سعر الصرف على استثمار الأجنبي المباشر في مصر ،مجلة كلية التجارة وإدارة
الاعمال ،جامعة حلوان ،مجلد 14، عدد 2018. 3

٤-الغايش ،مسعد محمد إسماعيل ،حدود سعر الصرف المثلي الجاذبة للاستثمار الأجنبي المباشر الى مصر ،مجلة
كلية السياسة والاقتصاد ،مجلد الخامس العشر، عدد.2022، 14

٣-سهرچاوه نينگليزهكان

١ UNCTAD: investment regimes in the arab world ISSUES and policies", United Nation
and Geneva, 2000.